

Anmeldelser.

Troels-Lund. Peder Oxe. Et historisk Billed. Kbh., Det Schuboeske Forlag. 1906.

Da prof. Troels-Lund for tredive år siden skildrede Peder Oxes hjemkomst, byggede han på et indgående studium af de økonomiske forhold i syvårskrigens slutning og efterslæt. Han gav herigennem det billede af Peder Oxes finansreform, hvis træk trods modsigelse er blevene stående i senere fremstillinger. I de forløbne år er han næppe selv kommen tilbage til disse kildestudier, og man tør overhovedet tro, at hans arbejde med det sekstende århundredes historie ikke væsentlig har været rettet mod de politiske og økonomiske forhold, over hvilke Peder Oxes billede skal tegnes. Derimod er der, som han i sin bog bemærker, siden 1876 fra andre sider sat et stort arbejde ind på at klarlægge de fakta, der står til vor rådighed¹⁾. Materialet er lagt til rette af dr. Heise, dir. Møllerup, dr. Rørdam o. fl. Når prof. Troels-Lund nu har villet udvide sin skitse til et samlet billede af Peder Oxe, har stoffet da været ham adskillig lettere tilgængeligt end i 1876. Men også han selv medbragte rigere betingelser, formelt den fuldt udviklede kompositoriske og sproglige ævne, reelt den inderlige forståelse af dansk sæd og tankeliv i renæssanceårhundredet, der er vundet ved årelang system med tiden. Naturligt har han så stillet sig den opgave ved compilationens og genfortællingens kunst at samle trådene i forspil og efterspil til det vendepunkt, han skildrede i 1876. Som altid har han villet skrive for

¹⁾ Prof. Schäfers behandling i *Gesch. v. Dänem.* V burde her have været nævnt.

folket, og næppe nogen sinde er det lykkedes ham som her. Ved kompositionens vidunderlige lethed og fasthed, ved sprogets på engang varme og plastiske anskuelighed, ved følelsens jævne og sunde folkelighed betegner „Peder Oxe“ et højdepunkt i Troels-Lunds produktion. En rig personlighed med rod i nationens fineste og ædleste kultur har her skænket sit folk en sjælden gave. Troels-Lund har dog ikke alene villet skrive en folkebog, han betegner selv sit arbejde som bygget på videnskabelige studier, og dets æmne og resultater kræver plads for det også i faglitteraturen. Der er da grund til nærmere at undersøge, om den opgave, forfatteren har stillet sig, har været løselig, videnskabelig set, og hvorledes den er løst.

Der er noget utilfredsstillende ved at sysle med personalhistorien under Kristian III og Frederik II. Sete i forhold til det femtende århundrede står skikkelserne langt klarere, og kilderne tillader fyldigere karakteristik af de ledende. Men det private brevstof er fattigt — næppe så værdifuldt som i den mellemliggende reformationstid — og indenfor den daglige styrelse træder den enkelte langt mindre skarpt frem end i Kristian IV's tid. Der er ofte et halvlys over begivenhederne, der frister til konstruktion. Det gælder kongen, Johan Friis, Ejler Hardenberg, men allermest Peder Oxe. I hans historie indgår det hæmmende og æggende ved kildernes fattigdom en tæt forening. I virkeligheden ser vi kun undtagelsesvis ham selv; vi ser højst den skygge og det lys, han spreder om sig. Man må være sig dette bevidst, når man vil tegne et kildemæssigt billede af Peder Oxe. De tre epoker i hans liv må behandles forskelligt, fordi materialet er af forskellig art og står mod forskellig baggrund. Klarest er Peder Oxes skikkelse måske i tiden før landflygtigheden. Det er her muligt, delvis ved at betone slægtsarven, mere gennem kampen med morfaderen og ud fra godshistorien og kongetjænesten, at tegne et billede af den unge fremadstræbende adelsmand. Men ud over den snævre personalhistorie når man ikke, og i det øjeblik, da større spørgsmål rejser sig, brister sammenhængen. Grunden til Peder Oxes fald kender vi jo ikke, og hvad vi

ved om ham i udlandet, opklarer den ej heller. I dette andet afsnit af hans liv træder hans personlige forhold ganske i baggrunden¹⁾, og hans del i politikken skal læses ud af halvt tilfældig omtale i meget problematiske kilder. Vi ser ham på baggrund af det internationale rygtesmederi. Som man i datidens Danmark slet ikke var klar over, hvad Peder Oxen virkelig vilde og kunde, så lidt er vi det nu. Så fører hans tilbagekomst, hvis nærmere sammenhæng er ganske uoplyst, over til tredje epoke, hans niaarige virksomhed i fædrelandet. For denne tid flyder de personalhistoriske kilder igen rigere, men det er ikke dem, der interesserer. Det gælder om at få fat i Peder Oxes indsats i statsstyrelsen. Kilderne er her mangeartede og ikke få, men de frembyder for en del den store vanskelighed, at de ikke hæver Peder Oxes skikkelse frem af tiden i dens helhed. Et opsving eller rettere en standsning i den tilbagegående bevægelse er uomtvistelig, men er der de dybe spor, der alle fører tilbage til den ene mand? Jo rigere tidens muligheder og kræfter er, des mere må man betænke sig på at presse dem ind i billedet af een personlighed. Og på anden måde lader en nogenlunde fyldig karakteristik af Peder Oxen som statsmand sig ikke give.

Under disse forhold er der to veje at gå for den, der vil tegne Peder Oxes træk i dansk historie. Man kan fremlægge det faktiske stof nøgternt og fuldstændigt og skælnes skarpt mellem sikkert og usikkert; dr. Heise og dr. Møllerup har gjort det. Det billede, der saaledes skabes, er vagt og ufuldstændigt, men det mangler ikke farver af en rigt begavet personlighed, og det har altid den styrke at være tegnet strængt over overleveringen. Eller man kan ud fra videre synspunkter flette Peder Oxes historie ind i tidens, sætte de tre epoker i hans liv op mod en baggrund af almenhistoriske skildringer. Hans personlige udvikling vil nødvendigvis komme til at ligge i mørket, men blandingen af mystik og virkelighed

¹⁾ Om hans rejser går allehånde rygter; han skal således i 1564 have været hemmeligt i Danmark (Papiers d'état du Card. de Granvelle ved Weiss VIII, 304, 325).

i hans historie vil med lige skæl til alle sider kunne benyttes til at give skildringen farve og form.

Prof. Troels-Lund har ikke villet gå nogen af disse veje. Han har villet skabe det, som kilderne nægter os, et sammenhængende billede af Peder Oxes udvikling. Han har villet give ikke blot rammen om hans liv og resultaterne af hans gerning, men mennesket selv. For at nå dette har han, som han selv bemærker, måttet tegne med fri hånd, trække linjer og bygge broer efter behov. Han har derved skabt en Peder Oxe, der fuldt så meget har hans egen skaberævne som overleveringen til fader. For denne skikkelses troværdighed hæfter han selv. Han dokumenterer kun indirekte og ofte slet ikke sin fremstilling.

Fortrin og ulæmper ved denne måde at skrive historie på skal ikke drøftes her. Sikkert er det, at den kun tør anvendes af mesteren, hvis hemmelige forstaaelse med den tid, han skildrer, leder ham frem i blinde. Og selv han tør ikke glemme strængt at skælnes mellem overlevering og konstruktion¹⁾. Prof. Troels-Lund har ikke altid gjort dette. Undertiden har billede og fortolkning trængt sig så stærkt på, at de ikke blot står som led i fremstillingen, men som part af overleveringen. Til tider er hans fremstilling et vuggende hav af kendsgærninger, fortolkninger og gisninger, der mindre giver indtrykket af den sikkert prøvende og myndigt dømmende forsker end af den geniale fortæller, der bæres frem af sin egen stemning. Netop den kyndige læser har dog mindst grund til at beklage dette. Han vil have rig anledning til at standse og måle forholdet mellem stoffet og det, fortolkerens geni har skabt deraf. I det følgende skal nogle hovedpunkter nærmere belyses.

I de to første afsnit af sin bog vil Troels-Lund trække alle de linjer op, der løber sammen i Peder Oxes fald. Han samler dem s. 76, hvor han taler om den ukendte beskyld-

¹⁾ Et fremragende eksempel på den rette form for fremstillingen er Paludan-Müllers behandling af det stockholmske blodbad „De første konger“ s. 356 ff.; jvf. s. 378.

ning, der hvæsser Gøernes had, gyder gift i kongeparrets tiltro og rejser en politisk partibølge, måske især bestående af tyskere. Denne tredobbelte coalition mod Peder Oxe ser imponerende nok ud, men hvad ved vi egentlig om den? At antagelsen af forræderi svæver fuldstændigt i luften, gør Troels-Lund selv opmærksom på. Ydermere lader den sig slet ikke bestyrke ud fra kongens ord i brevet til kurfyrsten, og de af Møllerup¹⁾ nævnte breve giver heller intet holdepunkt for en hypotese. Mod antagelsen af en stærk personlig uvilje fra kongens side kunde tale Peder Oxes stadig gentagne fordring om at stå til regnskab for denne selv. Herudfra vilde man snarest argumentere for det stærke modparti inden for højadelen, og på slægtshadet har Troels-Lund da også selv væsentlig bygget sin skildring op — for øvrigt i overensstemmelse med Heise og Møllerup. Her må man dog tage i betragtning, på hvilket materiale vi bygger. Har man nogle få domme, der refererer arve- og godstrætter, bør man sikkert være varsom med at drage for almindelige slutninger om parternes indbyrdes forhold ud fra dem. Datidens retstrætter mellem adelige måtte få et ejendommeligt præg af personlig strid, fordi kresen af parter og dommere var så snæver og indbyrdes sammenfaldende. Den gældende procesordning, der gjorde alle adelige til retskyndige og dommere, har i forbindelse med savnet af nutidens mange mellemlid gjort processer hyppigere, men sikkert noget taget brodden af den personlige bitterhed, de medførte. De er gledet ind i det daglige liv. Troels-Lunds billede af Oxers kamp med Gøyer er givet med velberegnet kunst og med benyttelse af de mindste træk, der stod til rådighed, men det er sikkert også eensidigt. Virkeligheden har været mangfoldigere. Der er træk, der tyder på, at visse Gøyer senere stod velvilligt overfor Peder Oxe²⁾, og hvad selve Herluf Trolles bitre fjendskab mod ham angår, da må det siges i virkeligheden at være svagt hjemlet. . . Det er så let her at tumle med motiverne efter behag. Når det hedder,

¹⁾ Danmarks forhold til Liffand s. 71.

²⁾ Jvf. Bricka: Frederik II's ungdomskærlighed s. 161.

at Herluf Trolle gik kongen og Peder Oxé imellem i mageskiftesagen, ser dir. Møllerup i denne mægling et kraftigt bevis på hans uegennyttighed¹⁾, medens Troels-Lund tænker sig en fjendtlig indblanding fra hans side (s. 69). Herom tør vi dog sikkert intet sige. Herluf Trolles mere eller mindre personlige interesserethed får stå hen. Men det er i hvert fald vanskeligt at få øje på det tableau, Troels-Lund vil vise os: Herluf Trolle som hyrde ilende ud for at fange oxen (s. 66). Hvad vi ved om sagen mod Peder Oxé, viser Herluf Trolle blot som kongens tillidsmand. Sandsynligvis kunde Peder Oxé have fået en adskillig mindre samvittighedsfuld modpart. Troels-Lunds behandling af Herluf Trolle er i høj grad bestemt af det, der er en af bogens fejl, at Peder Oxé på ethvert stadium skal løftes op til tidens ypperste. Den unge junkers „glimtævne“ fordunkler ganske den gammeldags Herluf, så dennes dyder bliver laster. Heri ligger sikkert en stor uret både mod Herluf Trolle og mod datidens adel i det hele. Peder Oxés skikkelse vil aldrig — heller ikke efter Troels-Lunds behandling af den — helt miste skæret af spilleren og den samvittighedsløse æventyrer, men der er andre fuldt så nationale egenskaber, der absolut hører med til billedet af renaissanceadelen. Der er noget jævnt og lyst over Herluf og Birgitte, som har givet deres navne en egen glans, og det må undre, at netop Troels-Lund har ment at kunne eliminere det til fordel for sin helt.

Som tredje led blandt Peder Oxés modstandere tænker Troels-Lund sig et tysk parti. Hypotesen, der også findes hos Heise, lader sig nok kun begrunde ud fra en tilbageslutning fra en senere tid, da Peder Oxé synes at være vokset til et eenhedsmærke for den danske adel. Nu er det i sig selv tvivlsomt, om han nogen sinde blev dette før i sine sidste år, og i hvert fald kan man umulig indrømme ham pladsen i tiden før 1558, samtidigt med at man stiller ham i stejlt fjendskab til den danske højadel. Den tyske indflydelse kastes her i Kristian III's sidste år ind i billedet som et træk, der

¹⁾ Hist. tidsskr. V, 6, 861.

slet ikke behøves, og for hvilket intet holdepunkt findes. rådet sidder på denne tid af tyskere kun Andreas Barby, af de større len var kun ganske få på tyske hænder, og af en hof- og militærkamarilla, som den bestod lige efter 1536 og efter tronskiftet, ses intet spor. Der er ikke meget vundet ved at opstille slige gisninger.

Troels-Lund lader Gøernes had forfølge Peder Oxe til det sidste, også efter at han er udstødt af rådet og berøvet sine len. „Per skal slagtes og flås“ (s. 74). Herved hæver han ham sikkert ud af og op over sine jævnliges kres på en ganske vilkårlig måde. Til syvende og sidst bandt jord og slægt dog fuldt så vel, som de skilte. I virkeligheden bliver nok forholdet til kongen tilbage som det afgørende, når vi skal samle, hvad vi ved. Antagelsen af en personlig krænkelse eller sligt¹⁾ er endda ikke nødvendig. Troels-Lund med sin udprægede psykologiske spørsans lader til tider den store baggrund af sociale og politiske forhold ude af betragtning. Kristian III's sidste år har efter alt at dømme været en tid, da kongens personlige indflydelse gjaldt mere end nogen sinde før, og at hans blik har været særlig skarpt for alt, hvad der angik lensstyrelsen, er utvivlsomt. Netop 1556 minder han om sin erobrerret til landet²⁾. 1557 kommer den nye lensordning — et moment, som Troels-Lund burde have fremdraget. Klagepunkterne i Herluf Trolles register er i sig selv alvorlige og fuldt tilstrækkelige til at begrunde en anklage, og disse Peder Oxes vilkårligheder kan meget vel have foreligget ved hans afskedigelse i februar. Af hans erklæring ved denne lejlighed kan man ikke slutte til et ligefrem forræderi. Vel har den karakteren af en orfejde og har fælles med flere sådanne, som vi kender, løftet om at være kongen og hans hus tro³⁾. Men en lignende formel har Ejler Hardenbergs afskedigelse 1565⁴⁾.

¹⁾ En sådan antagelse kan i og for sig slet ikke læses ud af ordene „anden strafværdig opførsel“.

²⁾ Kanc. brevb. 1556, s. 9.

³⁾ Se bl. a. Kanc. brevb. 1563, s. 219.

⁴⁾ Hist. tidsskr. I, 5, 419.

Stærkere end Troels-Lund må man vist nok fremhæve Peder Oxes stormandstrods som væsentligt moment ved hans fald. Han vil ikke gøre regnskab og ikke bøje sig ind i ringere forhold. Spilleren i ham driver ham bort. Den hjemlandskærlighed, Troels-Lund senere lader gro i hans sind, er vel blot den modne mands nøgterne vejen af indsats og gevinst.

Var der synderligt at vinde i det fremmede? Her som andensteds har Troels-Lund ikke givet bestemt svar. Han har tegnet en billedfølge af de planer og stemninger, som tidens muligheder afsatte i Peder Oxes sind. Men der mangler rigtignok i høj grad en prøvelse af disse muligheds reelle værdi. I det sekstende århundredes kaos af politiske maktioner styrtes fyrster og stater daglig — på papiret. Renæssancen har rykket synskresen videre ud, end fod og handling endnu kan række. Selv hos de ledende statsmænd mærkes denne ubændighed i politisk tænkning. Hos Dançay, hos de engelske diplomater, ja hos Granvella læser man undertiden stærkt fantastiske kombinationer. Og hvor meget mere gjaldt det den underverden af intriganter, der befolkede hoffer og landeveje?¹⁾ I denne underverden optoges Peder Oxe, men ikke helt. Set fra oven er han stadig kun den fordrevne adelsmand, der kan bruges, ikke mere. Nedadtil bliver han alligevel aldrig en af flokken. Grumbach siger betegnende om ham: „wie er ein kriegsmann ist, so fasst er die leute an“²⁾. Jorddrotten og krigeren skinner igennem den vælske politur. Men lære kunde han af sine nye omgivelser. Her må vel også betydningen af hans udlændighed ses: han lærer at spille med i det nye diplomati, men han lærer også ringeagt for

¹⁾ Landevejene taget bogstaveligt. Jvf. Margrete af Østrigs brev 10de sept. 1560 (Spanske Nederlande R. A.), hvor hun af hensyn til vejfreden frabeder sig „dergleichen heimblichen aufwarten und nachstellen, wie des Uxels person halber beschehen“. — I festskriftet om Filip den højmodige, Marburg 1904, s. 313 læses et morsomt træk til karakteristik af en af den danske konges agenter, Friedrich von Späth.

²⁾ Ortloff II, 358.

det. Derved modnes hans statsmandsævne. Troels-Lund har ikke klart fremhævet dette. For ham er Peder Oxen straks fra sin flugt føreren for et målbevidst parti, der kæmper med Frederik II om Danmark. Han deducerer tilbage fra katastrofen 1566. Peder Oxen var da Danmarks eneste redning; kongens politik havde ødelagt det. Altså må krigen opfattes som en afgørelse af, om kongen eller Peder Oxen skal styre riget. Det er dog en uhistorisk betragtning. Man kan opfatte Frederik II, som man vil, som fantasien eller manden med en virkelig politisk tanke, krigen tør man i hvert fald betegne som praktisk uundgåelig, den lå i det historiske moment. Der var ikke på nogen side af sundet jordbund eller mænd for en virkelig samlingspolitik. En politik som det danske rigsråds, der blot løb an på at holde fred i det længst mulige, var ikke holdbar. Er det sandt, at kongerne har ansvaret for krigens udbrud, har de da alligevel ikke blot draget konsekvenserne af situationen? Påstår man, at Peder Oxen efter 1559 vilde have kunnet skabe en virkelig ligevægt, er det ikke blot ganske ubevisligt, men også højst usandsynligt. Muligheden for den måtte gro op af blod og tab og Peder Oxes eget syn udvikles gennem skuffelser.

Hvilke muligheder havde Peder Oxen for en virksom politik mod Danmark? At Lothringen alene intet formåede, var givet. Håndsrækningen skulde komme fra Spanien. Men Filip II's interesse for den nordiske krig eksisterede kun gennem Nederlandene¹⁾. Granvella erkender gang på gang dette, og endnu i sept. 1565 udtaler han, at når den af kongen yndede Egmont ikke mod Oranien har kunnet stemme ham gunstig for Kristine, så ved han ingen udvej²⁾. Den franske gesandt Dançay mener senere, at Nederlandene let vilde have kunnet gøre sig til herrer over Danmark, hvis

¹⁾ Og nederlænderne, ja selv Margrete, er slet ikke ivrige for at blande Filip ind i det nordiske spørgsmål — de vil blot true med ham (jvf. Margretes brev ¹⁾; 1565 Spanske Nederlande R. A.).

²⁾ Pap. d'état IX, 501.

ikke frygten for Frankrig havde holdt dem tilbage¹⁾. De havde dog andre væsentlige grunde til ikke at ønske brud med Danmark. Oranien frarådede 1565 en krig som vanskelig og farlig, selv om den lykkedes²⁾, og han havde sikkert ret og var i overensstemmelse med sine hollændere. I virkeligheden var vejen til en spansk-nederlandsk krig mod Danmark lang og vanskelig, og det fejler ikke, at Peder Oxe har vundet klarhed herover. Det bør fremhæves stærkere, end Troels-Lund har gjort det, fordi derved hans bevæggrunde til at modtage kongens tilbud og hans betingelser for at føre Danmark over krisen bliver saa meget tydeligere. Venskab med Spanien er siden et led i Peder Oxes politik.

Uden om Spanien gik kun vejen gennem en svensk-lothringssk forbindelse. Men kan Peder Oxe for alvor have troet på en sådan? Erik XIV's optræden i det evropæiske intrigespil lader sig vanskelig karakterisere anderledes end som den kluntede barbars, der praler og sviger lige grovt. Troels-Lund gør uret mod Frederik II ved overhovedet at ligne ham med Erik. Den danske konge har — vel også ved den måde, hvorpå Bricka har behandlet hans kærlighedshistorie³⁾ — fået et skær af sentimentalitet over sig, der vist nok ikke er ægte. I sin politik udadtil mod Evropa står han i hvert fald med en ganske anden nøgternhed, ofte uforstaaende, altid ærlig. Anderledes med Erik. Arnheims forsøg på at løfte denne op til en vidtskuende og heldig politiker er i en sjælden grad forfejlet⁴⁾. Udlandets ledende statsmænd vidste meget vel, at Sverige aldrig kunde erobre Danmark, og de var overhovedet

¹⁾ Handl. rör. Sks. hist. XI, 50 ff.

²⁾ Gachard: Corresp. de Guillaume le Tac. II, 95. — De ledende katolikker frygtede krigens følge: kornmangel og ventede, at befolkningen i så fald vilde kaste sig over de gejstliges lader. Pap. d'état IX, 219.

³⁾ Ikke uden grund antyder Schäfer et hemmeligt ægteskab (Gesch. v. Dänem. V, 217). I hvert fald ser Bricka vist den hele roman vel meget med det luftige sagns briller.

⁴⁾ Hist. Zeitschrift LXIV, 430 ff. Jvf. Schäfers bemærkninger i Gesch. v. D. V.

langt fra at overvurdere svenskekongen¹⁾. Modsat var Frederik II's forbindelser ingenlunde svage: Sachsen, kejseren, Oranien og grev Günther — den sidste var et meget indflydelsesrigt medlem af tidens internationale folkefærd af kriger-diplomater²⁾, og hans gode forhold til kongen vedblev. Kongens tyske venskaber bør overhovedet ikke altid fremstilles som en national ulykke. Ikke blot er der noget smukt i dette fortsatte broderskab fra ungdomsårene; det har sikkert også ofte virket som en garanti for Danmark ude i Evropa og bidraget sit til at afværge farer.

Hvor store disse farer virkelig var, er det nu umuligt at sige, og det er også ret ørkesløst at gruble derover. Man bør ikke bygge for meget på, hvad man frygtede her hjemme, og navnlig ikke på den gamle Mogens Gyldenstjernes ord. Størst betydning har sagen overfor det spørgsmål, hvorfor Peder Oxe modtog kongens tilbud om at vende hjem. Troels-Lund har ment at måtte forklare det ud fra en rent spontan hjemlængsel, hvorunder begreberne konge og fædreland spaltedes (s. 105). Det er smukt gjort, men det turde være både overflødigt og kunstigt. Den tid, da adelsmanden følte sig først og fremmest som „hovmanden, der rider og bier“, var så vist forbi længe før midten af det sekstende århundrede. Thott'ernes optræden synes en sidste lævning af det gamle; i Eggert Frilles breve under landflygtigheden læser man tydelig hjemkærligheden. Og mænd som Anders Bille og Mogens Gøye viste sig i deres vidt forskellige taktik hver for sig stærkt stavnsbundne. Det er nu vel tænkeligt, at netop det nye kongedømme hos mænd som Peder Oxe har avlet en oprørsfølelse af rent personlig karakter. Men de udslag, den gav sig, har dog altid i høj grad været bundne til momentet,

¹⁾ Jvfr. Pap. d'état IX, 4. — Granvella og Filip var overhovedet imod det svenske giftermål, Correspondance du Card. de Granvelle ved Poulet II, 185.

²⁾ Jvf. Margretes ytringer om ham Gachard: Corresp. de Marg. d'Autriche I, 278, 437. — Heller ikke Hessen var Danmark ugunstigt; man læse f. eks. den senere landgrev Wilhelms breve 1564—65 (Archives de la maison d'Orange-Nassau I, 206, 269), der viser en tiltalende realitetssans.

og der er ingen tvivl om, at baggrunden for Peder Oxes udenlandske politik stedse har været ønsket om at komme hjem¹⁾.

Da spilleren er bleven den modne realpolitiker, må en nøgtern vejen af chancerne føre ham til at modtage kongens tilbud. Peder Oxe har dog sikkert haft det samme indtryk som vi nu, at hans plads var i Danmarks regering, fordi han holdt alle kundskabens tråde i sin hånd, vidste hvad Danmark formåede og hvor højt dets ævner turde anspændes. Dette synes klart; ganske utydelig er derimod kongens stilling, under hvilken personlig påvirkning han har besluttet sig til hjemkaldelsen, om han har gjort Peder Oxe bestemte tilbud, og hvorledes han har tænkt sig hans plads i styrelsen. Sandt er det sikkert, hvad Troels-Lund fremhæver, at Peder Oxe fra nu af mere og mere bliver et eenhedsmærke for sin samtid. Men netop dette gør den opgave, Troels-Lund har stillet sig i bogens to sidste afsnit, uløselig, og i sin behandling af stoffet viser han det selv indirekte. For at tegne et helt billede af Peder Oxe presser han snart mere af tiden ind i ham, end man har lov til, snart løfter han ham op over den ved at se hans politik præget af vidtskuende teorier. De sidste tiår af det sekstende århundrede er en højst mangfoldig og livsfrodig tid, der endnu mangler sin historieskriver. Troels-Lund har haft betingelser som ingen anden for at blive det, men hvis „Peder Oxe“ er en forstudie dertil, er i hvert fald konturerne stærkt fortegnede. Der er træk, der vidner højt om Troels-Lunds vidunderlige ævne til at føle den bankende puls bag livets ydre former, en ævne, der mærker den fødte historieskriver²⁾. Men som helhed kommer han for let over skildringen; han sætter: Peder Oxe, hvor der måtte gives et tidsbillede.

De enkelte punkter kan kun antydes her. Der er først forholdet til Sverige. Peder Oxes politik er fred med Sverige

¹⁾ At han forstod at rede sig ud af de lothringske forhold, tyder dog vel også på, at han ikke har bundet sig for stærkt.

²⁾ Fremhæves kan billedet af den unge kirke som tidens åndelige samlingspunkt (s. 255).

og Danmarks herredømme på havet, siger Troels-Lund. Dette er utvivlsomt rigtigt, for så vidt angår tiden efter 1570, men der er en stor eensidighed i at se denne politik specielt som Peder Oxes statsmandstanke eller blot som hvilende på en af ham skabt situation. Her som ellers viser han sig mere som den geniale taktiker end som den banebrydende statsmand. Efter at krigen havde vist, hvor lidet begge parter kunde skade hinanden, var freden den givne situation. I højere stil udtrykker Frederik II det i et brev til Johan således, at gud har givet de to konger en påmindelse, som de ikke let skulde glemme¹⁾. De krigsrygter, der stadig gik, og som navnlig Dançay var ivrig for at kolportere, har næppe haft nogen alvorlig baggrund. Men har der virkelig til tider været fare, så mangler vi i hvert fald ganske beviser for, at det skulde være kongen personlig, der mod Peder Oxe har villet krig. Det er slet ikke nødvendigt at skyde Peder Oxe helt i forgrunden for at få kontinuitet i Frederik II's politik. Ikke i vide syner skal den søges, men i brydningen af hans egen storhedsdrøm med de faktiske forhold. Frederik II's politik har fremfor sønnens det store plus i realitetssans, at den altid er vendt mod Danmarks naturlige opgave, at holde Sverige stangen. Troels-Lund lader Peder Oxe skabe Danmark til stormagt. Det var dog ikke i nogen europæisk koncert, den spillede. Både hjemme og ude vidste man meget vel, at i forholdet til Sverige lå Danmarks politik. Stettinerfreden var utvivlsomt et virkeligt forsøg på at lette udjævningen af gamle modsætninger, men det er iøjnefaldende, hvor lidet den formåede at bygge nye broer. De gamle stormandsmøder var ikke nogen garanti under forhold, der bar mod en monarkisk og dynastisk politik. Hvis Peder Oxe har troet at skabe en ny grundvold for en varig forståelse, har han ikke set videre end sin samtid. Med sine fæller i råd og adel har han vel anet, at Danmarks krav på Sverige var dømt praktisk ugyldige. Men har han haft blik for, at samtidig voksede der langsomt nye krav op fra svensk side? Allerede under krigen

¹⁾ Sverige 1568—76 R. A.

skimtede man i Sverige en deling med sundet som grænse, og 1575 vil man tilbytte sig et østdansk landskab. Har man i Danmark set farerne fra denne kant? Erkendelsen af søforsvarets betydning kan til dels have haft sin baggrund også her. Men så er ligevægten da mindre en forståelse end en opretholdelse af status quo, en af øjeblikket påbudt politik, som man ikke tør ophøje til en dybt bundende statsmandstanke. Sveriges forslag om forbund blev 1575, så vidt det kan ses, afslået af Danmark. Forholdet trænger til nøjere prøvelse, og prof. Troels-Lund er i hvert fald kommen meget for let til sin udmaling af Peder Oxes statsmandsidé.

Et andet hovedpunkt er den indre styrelse. Det er en almindelig mangel ved Troels-Lunds forfatterskab, at hans blik for de sociale og politiske skællinjer er svagt¹⁾. Idet han tegner det sekstende århundredes menneske ud fra en bred aristokratisk humanisme, gør han ofte uret mod den sammenhæng i kår og tid, der bestemmer de enkelte klassers stilling til hinanden. Trods vide syner virker hans skildring derfor undertiden indsnævrende. Dette kommer også frem i „Peder Oxe“. Hvad der i denne bog mest måtte overraske historikeren, er måske det billede, der tegnes af Peder Oxe som den geniale foregriber af senere tiders statsformer — adelsvældens topfigur som repræsentant for en gryende folkesuverænit. Ved sin hjemkomst gennemfører han lighedsprincippet i beskatningen, og i et kritisk øjeblik iværksætter han den direkte henvendelse til folket. Det være nu, som det vil, med adelsskatterne 1566—67. Det ligger nær at se dem i lighed med 1542 som en art kvittering for en indrømmelse fra kongens side; i dette tilfælde skulde denne da være Peder Oxes hjemkaldelse og det tyske partis tilbagetræden. Imidlertid — herom ved vi absolut intet, og hvad tyskerne angår, spores der ved 1566—67 slet ikke noget stærkt eller pludseligt omslag. Vil man derfor fastholde, at adelens beskatning er gennemført af Peder Oxe personlig, er det dog naturligt at

¹⁾ Er det et tilfælde eller en tanke, at han aldrig har nået at give den skildring af statslivet, som han bebudede i forordet til sit store værk?

søge hans fortjeneste i den styrke, hvormed han udnytter en chance, der til det givne tidspunkt har eksisteret, men som f. eks. ikke har foreligget senere i 1570¹⁾). Den karakter af en ekstraordinær frivillig selvbeskatning, som lensafgiften har, betones yderligere derved, at Peder Oxes senere finanspolitik så vist ikke tilstræber nogen lighed. Rigdom på ideer og ævne til at sætte dem i værk, når det gjaldt problemet at skaffe penge — det vil ingen nægte Peder Oxe. Men det er dog øjensynligt, at han brugte denne ævne, ganske som øjeblikket bød og i høj grad som sin tids barn, og hvorfor så kalkere frem en „genial forudfølelse af noget kommende“?

Begivenhederne 1570 er ganske uklare. Kongen har forladt byen efter at have sendt rådet sit brev og har ikke villet forhandle med det. Rådet sender to af sine Medlemmer til ham, og 22de januar udstedes brevet om indkaldelse af stænderne. Det er dateret Højby, men det kan ikke ses, om de to råder har truffet kongen før dets udstedelse. Vi har i virkeligheden ingen garanti for, at ikke denne indkaldelse netop er kongens tanke. En samtidig optegnelse tyder på, at man har ventet — og frygtet? — noget andet og mere af dette møde, end resultatet blev²⁾). Skal man tænke sig en plan, lagt af kongen, men greben og modificeret af rådet? I modsat fald, lad det være rådets nødhjælp at kalde folket til, er det da berettiget at se heri en politisk tanke, den yderste følgeslutning af Peder Oxes taktik? Det sekstende århundredes statsret standser jo ingenlunde ved rigsrådet som sidste og eneste instans. Såvel adelens politik før grevefejden som Kristian III's udtrykkelige hævden af det eksceptionelle i sammensætningen af rigsdagen 1536 viser klart, hvor nær i virkeligheden den tanke lå, at folket sad inde med en art overdomsret. Man finder det klogt til tider at åbne en ventil for de stadig truende krav på tabte rettigheder, og man er så påvirket af moderne udtryksmåde, at Frederik II kan tale om

¹⁾ Den „frivillige adelsskat“ fra dette år, som Tr.-L. omtaler s. 189, er jo af en ganske anden art end de tidligere.

²⁾ Suhms saml. II³, 4.

adelen og rigets andre stænder og om en rigsforsamling¹⁾. Det fortjæner en nøjere undersøgelse, hvorledes gammelt og nyt brødes gennem det sekstende århundrede på dette område. Men man lukker for udsigten, når man som prof. Troels-Lund kort og godt gør appellen til folket til en frugt af Peder Oxes opfindsomhed.

Men prof. Troels-Lund har først og fremmest villet tegne mennesket Peder Oxe. Har han da nået sin hensigt? For hans hele opfattelse af sin helt er det afgørende, at han stadig står beskuende, ikke dømmende, overfor ham. Han er ikke blind for hans fejl, men han vil eller tør ikke karakterisere dem klart og myndigt. Til visse er også dette en vanskelig sag, men burde ikke Troels-Lund føle sig forpligtet både af sit æmne og sit navn? Hvor ganske anderledes står Jørgensen overfor Griffenfeld. Hverken Peder Oxe eller læseren får noget facit ud af det indviklede regnestykke i bogens slutning, og det hænger nok sammen med, at Troels-Lund ikke selv har fået facit ud af manden. I den høje lovprisning, han ofrer ham til slut, er der noget larmende og påklistret, og midt i al den glans, der kastes over ham, mangler han dog det forsonende aftenskær, som den store personlighed ikke tør savne. Både de kunstneriske og de videnskabelige helhedskrav havde da sket bedre fyldest ved en lidt mere afdæmpet udgang.

Der kan rettes væsentlige indvendinger mod den plan, Troels-Lund har lagt for sit værk, og mod flerø af dets hovedsynspunkter. Det vil heller ikke være vanskeligt at påvise unøjagtigheder i det enkelte²⁾. Om Troels-Lunds gengivelse

¹⁾ Ausl. Reg. 21de marts 1570 (til kurfyrst August).

²⁾ Troels-Lunds ord s. 16 om Mogens Gøyes del i Viborgmødet 1523 rummer en beskyldning, der i hvert fald er ubevist. Som Allen er uretfærdig mod Mogens Gøye ud fra sit eensidige blik på hans stilling, bliver Tr.-L. det her ud fra en tilsyneladende yderst subtil analyse. Vi ved absolut ikke, om marsken var til stede i Viborg, og hans navns nævnelse i akten siger intet derom. — Mod Troels-Lunds fremstilling af de lothringes ægteskabsforhandlinger s. 85 ff. må indvendes, at lothringernes skrømtvise forhandling ubestridelig var hovedgrunden til Kristian

af kildernes ord gælder endnu, hvad Bricka skrev derom i 1878¹⁾, og at vise dette nærmere vil være et taknemmeligt arbejde for den, der går dertil med lyst²⁾. Troels-Lund har engang betegnet sin fremstillingsmåde som afvigende fra de historiske fagmænds. Han har dog næppe lagt skællet på rette sted, når han henviser til sin skildrings lettilgængelighed. Sprogets kunst vil også for fagmanden være et kært og mægtigt våben — om han ejer det. Heller ikke i sin indsamling og beherskelse af stoffet skiller Troels-Lund sig ud fra de strængt videnskabelige historikere. Forskellen turde ligge på et mellem-punkt, i stoffets omsætning i fortælling. Troels-Lund vil først og fremmest give en række billeder, historien er for ham det skiftende episodiske liv, hvor andre har mere blik for de langsommelige udviklingslinjer. Det undgås ikke, at han ud fra sin synsmåde tegner konturer for stærke og maler for hurtigt, at han vel resignerer overfor enkeltheder, der står uoplyste, men sjælden overfor det hele billede, der engang har dannet sig i hans bevidsthed. Alligevel vilde det være højst urigtigt at mene, at den historiske videnskab ikke skulde være ham tak skyldig, og hans kritiker vil ikke vinde mindst udbytte ved at klare sig, på hvilke punkter det er tilfældet. At han på enkelte områder, som Peder Oxes finansreform, har givet grundlæggende resultater, siger måske mindre overfor den sum af fortolkning og belysning, han har givet os ud fra sin overlegne forståelse af renæssancens menneske og sin dybe underbund af national bevidsthed. Hvor lidet han end har nået det mål, han synes at have stillet sig, at skildre det

III's tilbagetræden. Med Dâes fremstilling bør sammenholdes Krarups anmeldelse i Hist. tidsskr. IV, 2 og helst Voss's manuskript (Herman v. Malsburg var ikke enspænder, men hessisk diplomat, jvf. Dâe Norsk hist. tidsskr. II, 57. Brevet 1ste Juli 1557 sammesteds er fra Henrik Rantzau).

¹⁾ Hist. tidsskr. IV, 6, L. 167.

²⁾ Et af talrige eksempler er gengivelsen af Herluf Trolles og Andreas Barbys strid s. 58 f. De i og for sig ligegyldige småforskydninger er karakteristiske for Troels-Lund. — Man sammenligne ligeledes referatet af Albas brev 12te april 1568 med originalen (Spanske Nederlande R. A.).

sekstende århundrede fyldigt og helt, er der dog sider af dets historie, der præges afgørende af hans forfatterskab. Det gælder kulturhistorien, men også tidens personalhistorie. Den række menneskeskildringer, han har skabt, fra Mogens Gøye til Kristoffer Valkendorf, har i finhed og dyb forståelse næppe sidestykke i vor historiske litteratur. Selv den, der stødes af enkeltheder, ja af hele hovedsynspunktet, vil i rigt mål føle sig ægget og befrugtet til videre forskning. Her vil man vel også se „Peder Oxes“ største værd, og denne indsats i historieforskningen er ikke ringe. Hvis det engang lykkes helt at genskabe i fortælling det Danmark, der groede og blomstrede under Frederik II, vil Troels-Lund få en væsentlig del af æren derfor. Det fejler ikke, at den historiker, der nu sysler med det sekstende århundrede, gang på gang vil føle sig i dyb taknemmelighedsgæld til denne rigt begavede forsker, som har sat en ære i at kaldes amatør.

Povl Engelstoft.
